

ÉRTEKEZÉSEK

A

TÁRSADALMI TUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

ÖTÖDIK KÖTET.

A II. OSZTÁLY RENDELETÉBŐL

SZERKESZTI

PESTY FRIGYÉS

OSZTÁLYTITKÁR.

BUDAPEST, 1880.

A M. TUD. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALA.

(AZ AKADÉMIA ÉPÜLETÉBEN.)

Szilárd

Budapest, 1886. Az Athenaeum r. társ. könyvnyomdája.

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

TARTALOM.

- I. szám. A XV. századi tárnoki jog. Wenzel Gusztávtól.
- II. szám. Fényes Elek emlékezete. Keleti Károlytól.
- III. szám. A Társadalom keletkezéséről. Beöthy Leótól.
- IV. szám. A »Servitus fumi immittendi« hazai jogunk rendszerében.
Wenzel Gusztávtól.
- V. szám. Magyarország népességének szaporodása és fogyása, országrészek és nemzetiségek szerint. Keleti Károlytól.
- VI. szám. Két legújabb törvényhozási mű a Polgári Perjog köréből.
Zlinszky Imrétől.
- VII. szám. Emlékbeszéd alsóviszti Fogarasi János r. tag fölött. Tóth
Lőrincztől.
- VIII. szám. Öt év Magyarország bűnvádi statisztikájából. Konek
Sándortól.
- IX. szám. Magyar hölgyek leveleiről. Deák Farkastól.
-

9

MAGYAR HÖLGYEK

LEVELEIRŐL.

IRTA

DEÁK FARKAS

LEV. TAG.

(Olvastatott a II. osztály 1879. november 10-én tartott ülésén.)

BUDAPEST, 1879.

A M. TUD. AKADEMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALA.

(Az Akadémia épületében.)

Magyar hölgyek leveleiről.

Hogy a nő mily fontos szerepet játszik társadalmi életünkben, nem szükséges bizonyítanom; hogy társadalmunk alapjának, a családi életnek a nő a fentartó szelleme, mindenki előtt nyilvánvaló, s bizonynyal természetesnek fogja találni akárki, hogy a XVI. és XVII. századi események tanulmányozásával foglalkozván, a nők akkori életmódja megismerésére is kiváló gondot fordítottam s örömmel ragadtam meg az alkalmat, hogy e régi időkből a nők működésének egy érdekes részét, t. i. a nőknek feltalálható leveleit *össze gyűjtsem*, s mintegy tükrét állítsam elő oly viszonyoknak és eseményeknek, melyeket a régibb időkben sem a történészek, sem a krónikások legkisebb figyelemre sem méltattak, s melyeket magokon e leveleken kívül semmi nemű más forrásból meg nem tanulhatunk.¹⁾

Napjainkban, midőn egy felől nem csak a nők nevelése, alkalmazhatósága, állítólagos felszabadítása, egyenjogúsítása s más efféle kérdések vita tárgyává tétettek, de más felől maga a családélet szükségessége is sokak által kétségbe hozott; a nélkül, hogy e kérdések megfejtésébe bocsátkoznánk, vajjon nem fölötte érdekes-e tudnunk, hogy ősanyáink mint viselték magokat szülőik, házastársaik és gyermekeik irányában; minő fokán állottak a műveltségnek és vallásoosságnak, mily részt vettek férjeik igyekezetében, törekvéseiben, milyen volt működési körük, elfoglaltatásuk, kötelességérzetök a család, a társadalom iránt, s mikép gyakorolták honleányi érzelmeiket?

¹⁾ A M. Tud. Akad. történelmi bizottsága gyűjteményemet kiadta ily czim alatt: »Magyar hölgyek levelei« 1515—1711-ig, közli D. F. Budapest, 1879.

És ha mindeme kérdésekre dicsérő igennel tudnánk is válaszolni, vajjon nem volt-e közöttük is némelyikben a takarékoság helyett fényűzés, s a hű szerelem helyett oly vad szenvedélyesség, mely, semmi korlátot nem ismerve, csak a sértett hiúság boszúvágyának kielégítését, vagy a szerelem bűnös mámorát tartotta egyedül idvezítőnek.

A leveleknek magokban véve is sok szép tulajdonságai vannak, társas életi, családfejlési, sőt műveltség és köztörténeti számos kis adatot hoznak napfényre s egyszersmind nyelvészeti tekintetben is a nyelvnek sajátságos oldalait tüntetik elő. Azt mondja egyik európai jeles történettudósunk, hogy a nyugot-európai nemzetek nyelvének kifejlődését nagyban akadályozta a latin nyelv,¹⁾ s ha bizonyos korszakok nyelvét tisztán akarjuk hallani, forduljunk az aszszonyokhoz, kiknek nyelvét a latin nem volt képes annyira megvesztegetni, mint a férfiakét. Lehet, hogy e nézet nálunk nem állja ki a szigorú birálatot, mert hisz a nők tanítói s a vagyonosabbak irnokai, kik a tollba mondott dolognak formát adtak, latin műveltségű férfiak voltak, s a kik önmagok irtak is, latinul tudó férjeiket, rokonaikat utánozták, de tagadhatatlan, hogy a nők leveleiben sokszor oly sajátságos kifejezéseket, a nyelv kezelésének oly sajátságos modorát, a stilusban oly közvetlenséget s oly eredetiséget veszünk észre, milyeneket férfiak írásaiban sehol sem találunk. Azonban ne folytassuk ez elvont észrevételeket, hanem a mennyire lehetséges, lépünk néhány írónőnek közvetlen ismeretségébe.

Paksy Anna, Paksy János Tolnavármegye főispánjának leánya, Révay Ferencz nádori helytartó második felesége²⁾ egyike volt kora legműveltebb hölgyeinek. Tizenkét levele van közölve és tizenegy olyan, melyek hozzá voltak intézve. Férjének Révay Ferencznek, ki I. Ferdinándnak állandó és hatalmas támogatója s kedvencz tanácsosa volt, minden magán dolgaiban hű társgyanánt sáfárkodott, smig a férjéletének nagy-

¹⁾ Buckle. Lipseai kiadás III. kötet, 188. lap.

²⁾ Paksy Anna először Pestyeni Gergelyné volt s annak a halála után ment Révayhoz; Révaynak is volt megelőzőleg felesége Gyulai Borbára, Gyulay Andrásnak és Gyulay Katának testvére. Lásd 5. sz. lev. Révay család irataiból.

részét Pozsonyban és az udvar körül töltötte, a feleség okosan, eszélyesen, jógazda módjára kezelte az ujjon nyert nagy birtokokat, legtöbbnyire a szép Szklabinya várában tartózkodván. A jó Révay pár — mint e levelekből látjuk — nem csak a fejedelmi kegyadományok általigyekezett szaporítani vagyonát, hanem juhval, borral és szalonnával nagyobb jelentőségű kereskedést is folytatott. A szalonnát otthon beszerezvén, leküldték Pozsonyba és környékére, a bort pedig elvitték Krakkóba s Lengyelország más vidékeire. Számos gyermekök lévén, neveltetésükre kitűnő gondot fordítottak. Eleinte hazai intézetekben, Kőrmöczbányán (10. sz. levél) és Eperjesen (14. sz. levél!) taníttatták őket, s később, midőn a fiúk nagyobbak lettek, Olaszországba, a páduai egyetemre küldötték.¹⁾ Míg a gyermekek itthon tanultak, az édesanya vezeti a felügyeletet s a távollevő apát a gyermekek állapotáról szorgalmasan tudósítja. Megírja, hogy Eperjesen baj van a házigazdával, de hogy Bánynán békével vannak s immár ugyan jól tudnak németül. Hogy aztán a fiúk egyetemekre utaztak, ugy látszik a levelezést inkább csak atyjokkal folytatták.

De Paksy Anna neve, mint jótékony nőé, itt is előfordu mert Frater Jósa, domokosrendű szerzetes, egyik cselédjének gyermeke, ki Páduában a Révay fiúkkal egy időben tanult, hozzá folyamodik segélyezésért, mint kegyesség és irgalmasság hírében álló aszszonyhoz.²⁾

Levelezésben állott Martinuzzi Györggyel is, kinek egy itten közlött magyar leveléből ugy látszik, hogy Paksy Annának Erdélyben, vagy legalább az erdélyi fejedelem hatósága alatt álló részekben is volt birtoka.

De nem csak az anyagi ügyekkel foglalkozott, hanem a lelkiekkel is és ugy látszik, hogy protestánssá lett, vagy legalább hajlandóságot mutatott azzá lenni; Szentgothárdi Gáspár, a szántói keresztyének lelki pásztora ugyan is — szintén jegyzésképen közlött levelkéjében így ír hozzá: »Hálát adok az felséges Istennek az mint Zsigmond mestertől (a Révay fiúk nevelője)

¹⁾ Lásd Fraknoi Vilmos ily czimű értekezését: Révay Ferencz fiainak iskoláztatása. 1873.

²⁾ A Frater Jósa bizodalmas sőt naiv hangulatu levelét, mely Páduában 1551-ben kelt, jegyzésgyanánt közlöm a 15. sz. levél után.

hallottam azonképen Ngd. leveléből értöm Ngdnak öregbülését és használatát a Krisztus evangeliumában.« És igéri, hogy majd személyesen megy hozzá, s »ha Isten szerint lehet, örömet kívánok az evangelium hirdetésébeu szolgálnom.«

Paksy Anna leveleiben, az utána következőkkel összehasonlítva, a szokásos s néhol 5—6 sorra terjedő megkezdő és bevezető formások minél rövidebbek, stílusa egyszerű, világos, rövid, nem sok szót szaporít, de nincs is benne valami emelkedettség; csak pár helyen van némi hajlama az érzékenységre, például a hol mindig távol élő férjének szemére veti: »Kd. már inkább szereti a pozsonyi mint a turóczi lakást;« vagy más helyt: »Kd. betegségét én igen szívem szerint bánom, főképen, hogy ilyen meszsze vagyok Kdtől, hogy Kd. betegségét ingyen sem láthatom.« Irogat férjének, jó emberei, rokonai dolgában, sőt szegény jobbágyrendű emberek ügyében is. Fiának Mihálynak is a kislalvi jobbágyok érdekében, kiket az udvari tiszték veréssel fenyegettek, írja: »nem kell szegényeket verni, a nélkül is meglehet élni velek.« (1559-ben.)

Hogy 1553. körül özvegyen maradt, Blatnicza várába vonult, mely úgy látszik a Révayak özvegyeinek volt rendes lakása s ott jó családbeli leányokat tartván maga körül,¹⁾ a mint az akkori időben általában szokásban volt, jó rendet tartott (18. sz. levél), példányképe volt az új nemzedéknek s tanács- és segélyadója rokonainak, nagyszámú gyermekeinek, mignem munkás életét 1565—70. között bevégezve, a turóczszentmártoni egyházban férje mellé temettetett, hol hamvaikat most is diszes emlék őrzi.

Révay Zsófia, Révay Ferencznek első nejétől született leánya, ghimesi Forgács Lászlóné négy leveléből, melyek elég csinosan vannak írva, úgy látszik, hogy ha szinte nem is volt boldogtalan, életét sok mindenféle bajoskodások közt folytatta. Férje vádoltatott, hogy János királylyal tart, kinek koronáztatásánál is jelen volt, s midőn János király halála után, egy alkalommal a német katonák, jószágain garázdálkodtak, közök csapott, szétverte s Koppány György nevű hadnagyukat meg is ölte. Ekkor aztán a bányavárosok főkapitánya Puchaim, ki Koppány hadnagyot különösen kedvelte, újból kemény vá-

¹⁾ Lásd a 65. sz. levelet.

lakat emelt ellene I. Ferdinánd előtt. 1547-ben országgyűlés elé idéztetett, hol még is jelent, de azért jószágait lefoglalták s birtokából 500 jobbágyot szétadományoztak, s a többek közt 100 jobbágyot Révay Ferencznek, épen Forgách apósának adott I. Ferdinánd. Mocsári, Nógrádmegye leírásában említi, hogy később ez elkobzott jószágok nagy részét vissza kapták s valószínű, hogy Révay Ferencz is a nyert száz jobbágyot unokáinak viszszaadta; de nem áll az, hogy Zsófia házassága lett volna e kiegyenlítés ára, mert a mint az 5. sz. levélből látszik, Zsófia 1548-ban, az elkobzás évében már gyermekes anya volt s meg is idéztetett jogos igényei bizonyítására. Valamint az sem állhat, mit egyik jeles történészünk ír, hogy t. i. e Forgách László 1560-ban Ferdinánd pártjára állott, s nem csak jószágait nyerte vissza, sőt Liber bárói rangot is nyert, mert e Forgách Lászlónak neje a 8. sz. levél tanúsága szerint már 1553-ban (sőt a 6. sz. levél tartalma szerint 1551-ben) néhai Forgách László hátrahagyott özvegye volt. Leveleiből sok gyöngédség sugárzik s testvéri szeretet, midőn atyjának írja: »ha az öcsém megjötenek Olaszországból, kérem Kdet, hogy te Kd. bocsássa hozzám mind Mihály urammal egyetemben, megszolgálom mind örökké Kdnek.«

Bakics Anna, a Bosnyákországból csak imént beszámazott Bakics Péter leánya, Révay Mihály felesége, jó magyarságával lép meg s egyszersmind biznyságul szolgál, hogy a XVI. században a főnemesség körében a csak néhány év előtt Magyarországba költözött Bakics család mily gyorsan elmagyarosodott, mert az ép oly kedélyes, mint okos Bakics Anna, valamint anyósa Paksy Anna is — leveleit egy vagy kettő kivételével mind maga sajátkezűleg írta.¹⁾ Stílusa oly szabatos, oly sajátos, hogy olvassa meg bárki 27., 35., 37., 44., 50. sz. leveleit s meg fog győződni, hogy a XVI. század közepén egyetlen magyar író sem irt tisztább és kelle-

¹⁾ Sokan kételkedtek, hogy a nők leveleiket saját magok írták legyen; de a ki nem hisz a helyesírási, kaligrafiai és fogalmazási sajátságokban, melyek szakértő előtt erős bizonyítékok, lássa a 26. sz. levél utó-iratát: »Ha vétkes (írásom), Kd. megbocsássa mert este nagy sietve irtam,« 46. sz. levél: »Szemem igen fájt, most is alig írom ezt a levelet,« 85. sz. levél: »akarlak intenem és kérnem ezen kezem írásával,« stb.

mesebb prózával mint e nő. Midőn férje reményteljes állapotról tudakozódik, így felel: »bizony még egyéb jó hirt nem irhatok, még igen nehéz vagyok, de én édes uram megadja az Isten, hogy Kdnek jó hirt irok vagy izenek; egy vitézzel meg szállajtom az Kd. házát hamar való nap, ha Isten ő szentsége akarja.« A mily érdekes és szépen írja le Zsófia nevű leányának Fánchy Györggyel való eljegyzését, becsületére válnék egy mai írónak is; valamint egyes észrevételei, megjegyzései minden sorban az eszes, gondolkodó főről tesznek bizonyosságot. »Jó Mátyás uram — írja ügyvédjének — az kinek gyermekei vannak, ha vagyon is öröme, de bizony száz annyi a keserősége.« Jól értett a jogi viszonyokhoz, a perek folytatásához, maga elkészítette a folyamodványt vagy perbeszédet s elküldte Mátyás diákhoz, hogy olvassa meg s a mit szükséges fordítson latinra »de ugy, a hogy én megírtam« mondja levelében; más-kor kikéri véleményét és nézetét egy vagy más jogesetre nézve, majd ő aztán megírja, a mi kell stb. Minden levelének meg van kellő hangulata; különös gyöngédséggel ír anyósának Paksy Annának s a legrokonszenvesebb modorban házi ügyvédjöknek és jószágfelügyelőjöknek tót-prónai Mátyásnak. E Mátyás diák (Mathias Literatus de Tot-Próna) a mostan oly diszesen virágzó Prónay családnak ős atyja volt, ki I. Ferdinándtól 1563-ban Insbruckban kelt armalis által nyert nemességet s 1574. ki is hirdetteté Turóczmegyében. Mondják, hogy ez csak a régi nemesség felujítása volt. Nagy Iván közli a kihirdetési okirat szövegét, de abban korábbi nemességről nincs szó. Mikép köti össze magát a Prónay család az Árpádkori Seferil családdal, annak megvitatása nem ide tartozik. Annyi bizonyos, hogy Totprónay Mátyás a XVI. században kitűnő jogász és ügyvéd volt, közszeretetlen és becsülésben állott s nevével az ország nyugati részén majd minden nevezetesebb levéltárban találkozunk és mindig mindenki jó emlékezzettel szól róla. Valószínű, hogy Révay Mihály és neje Bakics Anna Blatniczán néhány jobbágyot adományoztak nekis innen utódai a blatniczai előnevet is használni kezdték, de magát a várat soha sem bírták. Bakics Anna későbbi leveleinek címén oda írja: »A vitézlő Totprónay Matyás uramnak Blatniczán lakozónak adassék ez levelem.« Mindenesetre

becsületére válik, hogy végül a legnagyobb s legőszintébb barátsággal ír hozzá öreg principalisnéja. Ha nem csalódom, e Totprónay Mátyás 1588-ban már kir. táblabíró volt. De térjünk vissza Bakics Annához, kinek férje Révay Mihály, szelid természetű, kényelemszerető, nyugalomkedvelő, kevés beszédű, engedelkeny természetű főúr volt s igen sok időt töltött az udvarnál; az összes gazdaságot, a nagy kiterjedésű perlekedést az életrevaló okos asszony vezette, de azért leg-hívebb odaadással szerette és tisztelte férjét s tudósítja minden kis eseményről: »János uram és Ferencz uram (férjének öcscsei) itt volt, és az mit Isten adott, jó kedvvel és szeretettel láttam és tartottam őket.« Máskor így ír férjének: »Mi is Isten akaratjából jó egészségbe vagyunk, im ma jövőnk haza; Nyári Péternél voltunk az körösztlőn, mert soha nem vonhattam meg magamat; önnön maga jött volt hozzánk ide egy héttel előbb s úgy kért. Váltig mondtam, hogy Kd honn nincs, ő azt monda, hogy János uram és öreg asszonyom (férjének öcscse és anyja Paksy Anna) is ott leszen s én is ő velek ott lehetek. Gondolám hogy atyafi s Kd sem szegné kedvét s asszonyom (az említett anyós) adott hat lovat és együtt mentünk s együtt jöttünk el is.« Melyik asszony tudna ma is finomabbul mentegetőzni, s melyik is mentegetőznék az illem ellen elkövetett ily kis hibáért, hogy férje nélkül társaságba ment.

Jól ismervén férje engedelkenységét, leveleiben kéri és tanácsolja, hogy a gazdaságban ezt vagy azt így és úgy tegye. Most bort kell venni, a búzát nem kell eladni, szenáról kell gondoskodni. A rokonokkal való perekben itt engedni kell, amott magát erősen tartani s több effélét. Maga Bakics Anna írja Totprónay Mátyásnak, hogy egyik peres ügyben szilárd magatartásra biztatta férjét, »meg is haragvék ő keme s monda: ne tanítsam!« De midőn bizonyos jószág elfoglalásáról volt szó, mely cseté-patéval s némi veszélylyel is járhatott, felkiált: »csak ne kellene rettegnem, mert nékem mindennél drágább kincsem az én uram!«

Tizennégy gyermeke volt, sőt még gyámleánya is Bakith Mihálynak és Tersaczky Frangepán Klárának leánya Margit. Fiai közt volt a II. Révay Ferencz, Révay Péter a korona-őr,

R. András hadnagy Komárom várában, s mindenikről, valamint leányairól is mindig a legnagyobb gyöngédséggel emlékezik. Férje 1587-ben elhalálozván Holicsban, más esztendőben Turóc vármegye valamelyik egyházában, talán Szent-Mártonban temettette el. Özvegségében is szem előtt tartotta, mit egykor hugának Bakics Margitnak mondott: »nem magamért perlek, élélnék én e jószág nélkül is, de a mit vesződöm azért mívelem, hogy az én édes gyermekeim is benne nyugodhassanak.« Tudjuk, hogy mint özvegy, a maga és vérrokonai a Bakicsok nevére új adományt szerzett a holicsi s hozzátartozó birtokokra.¹⁾

Életkorát pontosan nem határozhatom meg, annyi bizonyos, hogy sógorasszonya Bánffy Kata, 1588-ban hozzá intézett levelében így ír: »Te Kd öreg ember közöttünk és én ezféle dolgokban (lakodalmi előkészületek) nem igen forgottam, Kd tanétson és oktasson az maradéknak.« (89. sz. levél) Nem sokkal ezután, ugymint a következő 1589-ik évben, munkás életét bevégezte.

Mig Paksy Anna és Bakics Anna, minden világi dolgaiknak tőről-hegyre utána járnak, s műveiknek sikerét gondos felügyelettel, jó gazdatisztektől, pereik megnyerését jó prókátoroktól, jó bíraktól, alapos okiratoktól, utánjárástól, gyermekeik nevelését jó tanítóktól, jó egyetemektől, leányaik férjhez menetelét, fiaik házasságát jóbarátok közbenjárásától várják s az úr Istentől úgy szólva csak a legfelsőbb helyben hagyást és áldást kérik és remélik, addig **Sigér Anna** Máriássy Pálné, az Istennek közvetlen közelében folytatván mély meggyőződésű vallásos életét, a hitvallók és átszellemült protestans hölgyek kenetes nyelvén szólva, az élet minden körülményeiben az isteni gondviselés hatalmára és befolyására

¹⁾ Holicsvárat és Sassint Révay Ferencz 1540-ben királyi beleegyezés mellett veszi meg özvegy Várkonyi Amade Jánosné, szül. Czobor Annától, Czobor Imre leányától, a nyitrai káptalan előtt; ugyanazon évben Butyka Péterné, előbb Czobor Imre özvegye Helena asszony, a leleszi káptalan előtt lemond minden jogáról Holicshoz, Révay Ferencz részére. A vételár 40,000 frt volt. A Czoborok aztán örökké perelték e jószágot a Révayaktól, de azért a Révayak ténylegesen bírták 170 évig; az utolsó Rákóczi-forradalom alatt a per a Révayak vesztésével ért véget.

s az ebben való csalhatatlan bizalomra inti gyermekeit. Ő egészen más természetű nő, mint az előbbie; ha azok a női és anyai gyöngédséggel fáradhatlan munkásságot, férfias erélyt, önállóságot és kitartást egyesítettek, Sigér Anna maga az alázatosság, a keresztyéni önmegadás, a kegyesség és vallásosság, a hit és megnyugvás tiszta példánya. Fenmaradt hat levelének stilusa nem oly egyszerű s nem is oly szabatos és világos, mint a Révay Ferencznéjé vagy Bakics Annáé, mondatai nem oly rövidek, hanem ömledező, áradozó mondatai hosszan folyók, mint valami predikációé, de oly szelid bensőség, oly igaz meggyőződés hangja szól belőlök, hogy önkénytelenül magokkal ragadják az olvasót; s mintegy igazat adunk, midőn tanulni vágyó fiát anyai remegéssel kéri, hogy ne menjen külföldre: »mert énnekem most is úgy tetszik, hogy az te idegen országba való igyekezeted csak az te ifju eszedből vagy, azért az én akaratom, hogy te az pataki iskolában tanulj, nem gonosz volna, mert ez világnak árnyék voltát jollátom; az idegenségben és meszszeségben (külföldön) kedig mi légyen megnyomorodni avagy ez világból kimulni, azt te megsem tudod gondolni, de az én megkeseredett anyai szívem igen érzi.« ¹⁾ »Írj — ez ügyben — választ atyádnak, de ne hirtelen, hanem csendességgel és alázatossággal írd neki, időközben kérjed az úr Istennek jobb tanácsát és türelemmel várjad reád való gondviselését, bizony el nem hágy, csak hívd segítségül és ne törődjél hitetlenül, hanem bizd ő szent felségére magadat.«

Mind ezeket s több ilyeket olvasva, természetesnek találjuk, hogy Máriássy Zsigmond külföldi egyetemekre tervezett utját csak édes anyja halála után tette meg.

Másik fiának Andrásnak, ki ugylátszik mégis csak kedvence volt, s ki akkor Erdélyben nagybátyjánál, a kiskorú Báthori Zsigmond idejében kormányzók kincstárnoka Sigér Jánosnál tartózkodott, gyönyörű intő leveleket írt. »Kérlek az Istenért, hogy az szerelmes egyetlen egyemet, bátyám uramat ne csak meghallgassad és szolgáljad mint bátyádat, hanem az édes atyádnál is inkább. Magadat meg ne jegyez-

¹⁾ Egy másik nő, Révay Judit is tiltja fiának a külföldre menetelt (lásd a 282. sz. levelet), de egészen más szempontokból.

tesd ő kemével sem egyebekkel felettébb való részegesség miatt, kiből minden gonoszság leszen, kiért az úr Isten is megbüntet, egészségedet is elvesztet. Hogyha kedig az úr Isten valami szerencsét mutatna az én szerelmes bátyám uram és aszszonyom nénéd gondviseléséből és tanácsokból, hiszem hogy ő keméknek oly igaz atyafi gondja leszen reája, hogy gonoszodra ne legyen, de mindazonáltal te magad is megemlékezzél, hogy minden jónak adása az irgalmas úr Istentől vagyon, ő szent-felségének igen könyörögj jóra vezérlésért mert hallottad, hogy nincsen az úr Istennek nagyobb ostora, mint az kit gonosz társsal ver meg életébe. Az kegyelmes úr Isten az ő szentfiának nevéért legyen jó tanácsadód minden dolgaidba, kinek irgalmas gondviselésébe ajánlottalak. Két év mulva pedig ugyanezen fiának így hagyakozik: »Én az te anyád, ki igazán mondhatom hogy hív és édes anyai szívvél voltam ti hozzátok mind lelki s mind testi dolgokban, mert soha sem éltemet sem egészségemet sem fáradságomat nem becsültem fel jobb a ti jótoknál; nagy igaz szívvél fáradtam feltartástokba és jóra való tanétástokba. Azután' kedig, hogy az úr Isten felnevelt minden gondviselésekre, hasznatokra igyekeztem az mire én elég voltam, míg az én kegyelmes uramnak Istenemnek az volt jó akaratja, hogy egészségemben megtartson. De immár látom kegyelmes akaratját, hogy gyakorta küldi követjét értem és hozzá hivat gyakorta való betegségek által, kinek tudom hogy jómra való vége ez leszen, hogy az Krisztus érdeméért megnyugszom az örök életben.« Itt aztán kéri fiait, hogy egymást szeressék, osztozásukban legyenek elnézők, egymásra csekélységért meg ne haragudjanak, ha azt akarják, hogy ő csendesen nyugodjék sirjában; ha más öszsze akarná is vesztetni, arra ne hajtsanak, gondoljanak édes anyjok szavaira s kérjék az Isten segítségét; gyakorolják a vallást meggyőződésből, mert ez az igazság, éljenek az urvacsorával, tiszteljék az egyházi rendet stb., utóbb így folytatja: »az úr Isten azért ígér hosszú életet és jóknak megadását, ha atyádat, anyádat tisztelel, kiről édes fiam én nem panaszkodhatom reád az én uram Istenem előtt eddig, hiszem, hogy ő szentfelsége ez után is, míg köztetek tart, megoltalmaz; kiért igaz ígéretit megteljesíti rajtad, hogy ha az én kimulásom

után is engemet azzal tisztelsz, hogy az én keserű szívemnek-való kéréséről el nem feledkezel.« Átolvasva Sigér Anna hat levelét, képe, mint valami legendának égbeszálló alakja, kitörölhetlenül emlékezetünkben marad.

Érdekes egyéniség **Zrinyi Kata** is (1565—85-ből), Gimesi Forgách Imrének első (vagy tán második) felesége, ki sajátkezű leveleiben férjének így ír: »Kegyelmednek mint szerelmes szívem édes lelkem uramnak, holtig való szolgálomatom és az én Kdhez való, tiszta szívből való szerelmemet ajánlom.« Más helyt meg így ír: »Ha Kd engem szeret, siesen haza, én holnap várom Kdet, ha Kd nem jön holnap, bizony elég nagy bánatban leszek. Irja meg Kd mikor indul, hogy és mely uton jó stb.« De szerelmes szíven kívül jó gazdaszony is volt, mint leveleiből látszik. Huszonkét évi házasság után elhalt s férje ujból nősült, egy német herczegasszonyt vevén feleségül.

Lindvai Bánffy Istvánné szül. **Guthi-Ország Magdolna** is szintén sajátkezűleg írt három levelében érdekes miveltégtörténeti adatokat hagyott ránk a varrásmintákról, a női öltözetekről, valamint egy példányszerű levelet, hogy az okos anyós mikép írjon neheztelő vejének.

Fel kellene még említenem Révay Jánosné, Lindvai Bánffy Anna, özv. Mágocsi Ferenczné Dersffy Orsolya, Révay Kata, Borbára s még több hölgy érdekes leveleit, de hát akkor a könyv olvasói számára semmi ujság sem maradna, s így a XVI. századi levelekről ezúttal többé nem szólva, át-
térünk a XVII. századiakra s ezek közt is csak néhányról teszünk részletes említést.

Gyűjteményemben a XVII. századi levelezést egy családcsoportozat nyitja meg, ugymint özvegy Zay Péterné született Poltári Soós Klára (ki előbb Gimesi Forgách Imréné volt) az anya s ennek első férjétől való leányai: Osztrosith Andrásné sz. Forgách Ilona, Révay Péterné Forgách Mária s idősb Révay Ferenczné Forgách Zsuzsánna ¹⁾).

Poltári Soós Kalára istenfélő vallásos nőnek, szerető

¹⁾ Negyedik leány is volt, Szentmiklósi és Óvári Pongrácz Jere-miásné sz. Forgách Judit, de ettől csak később találtam egy nyílt levelet a gácsi várkastélyban.

gondos anyának mutatkozik úgy saját- mint a hozzá intézett levelekben. Állandó lakása Zay-Ugróczon volt Trencsénvármegyében s birt más helyeken is Szucsányban, Nassiczkon; s különösen a dísz- és gyümölcskertészet buzgó pártolása által tűnik ki s kertjeinek dísznövényei és válogatott gyümölcsfái jó hirben állottak oszágszerte. A mi a XVI. század végén nálunk Magyarországon csak kivételesen fordulván elő, bizonyára előhaladott műveltségre és jóízlésre mutat. Kertjeiben dúsan virított a rózsza, a puszpánka, a rozmarin és a lilium, veteményese kitűnő volt s gyümölcsfái közül nagyféle birsalma, duránczai barack, veres mogyoró és cseresznye csemetéket küldöz szét a nyitrai püspöknek, Osztrosithéknak Illavára, Révay Ferencznek turóczvármegyei birtokaira. Levelei közt legszebb, melyben írja, hogy elkészült a halálra, életünk Isten kezében van; úgy látszik 1609-ben elhalálozott.

Leányai közül különösen **Forgách Máriáról**, Révay Péternek a nagyhírű korona-örnek nejéről kell megemlékeznünk, kinek 44 levele maradt a mi időnkre. A hű nő, a gyöngéden szerető édes anya egyszersmind az önérzetes büszkeség s a törhetlen puritanismus mintaképe. Levelei lelki állapotának mindannyiszor hű tükrei, s midőn mint ifjú asszony (1598-ban) öcsésének ¹⁾ Forgách Zsuzsánnának írja: »Istennek hála mind az én szerelmes urammal ő kemével és kis gyermekeimmel most egészségben vagyok, mely jó egészséget Istentől Keteknek is tiszta szívből kívánom megadatni,« ép oly igaz és őszinte, mint midőn évek mulya ép ezen Zsuzsánnára vonatkozva s nem nézve a szegény asszonynak sem szenvedéseit, sem nagy szerelmét, átkokat szór s Isten büntetését kéri a gonosztévőre.

Midőn férje háborúba készül, kéri, hogy vigye el magával, ő egy darab vászon alatt is megfér, s hogy férje ostrom alatt volt Pozsonyban, oda is követni akarja »hisz jut nekem is egy darab kenyér, csak hogy a Kd oldala mellett lehessek!« Mily gonddal volt férjére, számos gyermekei ²⁾ nevelésére, jószágai gondozására, leveleinek minden sora bizonyítja. Gyermekei

¹⁾ Meg kell jegyeznem, hogy a magyar nő kisebb leány testvérét mindig így szólítja: öcsém! öcsémasszony!

²⁾ A családfán 13 gyermeke van feljegyezve.

társaságában gyakran elment a stubnyai hévizre, mikor dolgai engedték, de az ok nélkül való vendégeskedést, tivornyázást nem kedvelte. Leányukat Juditot Nádasdy Pálhoz adták férjhez s midőn ezeknek 1621-ben első gyermekök születendő volt, a nagyanya egyenes irányban Dunán-tulra utazott Kapuvárába; természetesen törökbirta-területen is kelle átmennie, s bár »ő felségétől Bethlen Gábertól is volt menedék levele« a mint írja, mégis némi elfogultság vett erőt rajta, midőn a törökök közé érkezett, annyival inkább, hogy mikor elindult is, jámbor szolgálai elég nagy félelemben voltak. Ez útjáról Ivánka Mátyás szklabinjai várnagyhoz intézett levele igen érdekes s egyebek közt így ír: »Noha elég rettegéssel bocsáta el Ketek engemet Turóczból, de az jó úr Isten mind máskép fordította, hogy nem mint ott mondták nekem az emberek, mert ő szent felsége annyira meglágyította az török pogánynak a szívét, nem hogy engemet megbántott volna, sőt inkább szolgálni igyekezett és nagy segítséggel volt Esztergamnál az kompon által való költözésben, ugyannyira, hogy ők magok az főtörökök, patyolatosok emelték szekeremet az kompra és által költöztvéu a Dunán, ott azon kértek, hogy bemenvén az városba hozzájok, fölöstökömözzem nállok, én megmentém magamat hogy sietnem kell leányomhoz, azután által menvén a városon kísért adtanak, egy faluban szállottam. Onnan másnap tovább igyekeztén ők magok megmondták az törökök, mely helyeken pestisben hálnak köztök és azon kérték az uraimat, hogy arra ne vigyenek engemet. Ebből Kd meggondolhatja az úr Istennek én hozzám való nagy irgalmasságát és kegyelmét, hogy természet szerint való pogánynak és ellenségnek az szívét arra hajtotta, hogy énnékem nem árthatott sőt énnékem szolgálni igyekezett.«

Mikor aztán Kapuvárából visszatért, férjét tudósítja: »Az mi kicsiny unokánk Nádasdy György jó vállas, vastag legény, jó egészségben s jó gondviselés alatt hagytuk Kapuvárában.

Férje 1622-ben halt meg, mikor is szép, vigasztaló levelet kapott Czobor Erzsébettől, Thurzó Borbárától, Nyári II. Krisztinától (mindhárom közölve van), s ez idő után érdekes fiához Pálhoz, ki ekkor még tanuló volt, intézett két levele,

Fiát a levél czimén egyetlennek mondja, miből következik, hogy előbbi fiú gyermekei: Imre, András, Zsigmond ez ideig elhaltak volt. Férjét kevés idővel élte túl, mert 1624. tavaszán (febr. 15. és ápril 4-ike közt) Blatniczán ő is elhalálozott, ha bár az 50 évet aligha valamivel meghaladta. Általában azt lehet mondani, hogy ámbár néhány gyermeke elhalt s öcsce Forgách Zsuzsánna ügye sokat keserítgette s férjének politikai pályája sem volt ment a tövisektől, melyeknek szurásait a gyöngéd és hű feleség érzékenységevel szenvedte, mind a mellett szép és boldog életet élt s egyike történetünk legkiválóbb alakjainak. Arczképét még eddig nem láttam, ha csak a szklabinyai vár még épen álló újabb termeiben ott nem lappang valahol.

Mig Forgách Máriára sőt Ilonára is némi elégtétellel, hogy ne mondjam gyönyörűséggel tekinthetünk, mert a bölcs mindig gyönyörködik a mások boldogságán; addig **Forgách Zsuzsánna** teljes rokonszenvünket kéri, sőt szánalmunkat vonja magára, habár élete egyike a legregényesebbeknek; 1580. körül születhetett s gimesi Forgách Imrének¹⁾ és Poltári Soós Kalárának volt leánya; ²⁾ 1598. ápril 21-én férjhez ment idősb Révay Ferenczhez³⁾ s vele élt 1606. őszéig, tehát csaknem 9 éven át. Ez időből 12 levele maradt reánk, melyek közül egy férjéhez, a többi édes anyjához van intézve. A mint e leveleket elolvassuk, első pillantásra úgy tetszik, boldog aszszony sorai, de ha mélyebb vizsgálat alá vesszük, meg kell győződnünk, hogy némely kifejezéseinek más értelme is van. Mikor édes anyja rózsabokrokat küld, hamar elülteti, hogy el ne hervadjanak, s írja édes anyjának, hogy majd ha virágznak, az én szerelmes uram kalapjára tűzi, s így majd minden levelében emlegeti szerelmes urát. De aztán más helyt írja, hogy: az Isten oly ostort bocsáta rá, hogy nem mehet Mosócra; az is feltűnő, hogy mikor édes anyjához menéséről vagy édes anyjának hozzájok jöveteléről van szó, mindig oly lázas izgatottsággal ír, melyet sehogy sem tudunk természe-

¹⁾ Lásd Forgách Zsuzsánna végrendeletét »Magyar családélet«, irta Radvánszky Béla, 1879. III. kötet 260. lap.

²⁾ Lásd leveleit gyűjteményemben.

³⁾ N. R. A. fasc. 1615. nro 8.

tesnek találni, s nem is volt természetes, mert a házasság nem volt boldog, gyermekök sem volt, de sőt szerencsétlennek is mondhatjuk, mire a férjnek korlátozhatlan féltékenysége és féktelen barbarismusa szolgált első indokul. 1605-ben április 27-én nagy összeütközés volt a házaspár között, mely egy harmadik közbejöttével újból kibékülésen végződött, mikor is a férj erősen kötelező levelet állított ki magáról, hogy ezután megfélemezzen szörnyű vallomásokkal, s magát megjobbítja, s e nyílt levelében szörnyű vallomásokkal írta le a lefolyt hét esztendőről: »Egybekelésünk után két héttel megvertem, ösztetiportam, s ezt gyakran tettem; oly csekélységekért, melyek szót sem érdemeltek volna, arczúl ütöttem, megkorbácsoltam, s most is ha nem érkezik vala Bakith Péter uram, talán megöltem volna, de többé nem teszem, megfélemezem magamat, esküszöm a szentháromságra, az örök élő Istenre« stb. stb. De történt, hogy egy évvel később Forgách Zsuzsánna ugyan e Bakics Péterrel Holics várából éjnek idején megszökött, egy hintóba ült vele s Detrekő váráig, Bakics hatalmas fészkeig meg sem állottak! Ez esemény következtése volt azután, hogy Zsuzsánnát mindenki elhagyta, testvérnénjei, még édes anyja is mind a férj mellé állottak, csak is rokona Bakics Péter maradt hű lovagja mind haláláig s Thurzó György a nádor és Révay Péter a koronaőr volt némiképen védelmezője.

Be is perelték őket mint házasságtörőket és Bakicsot mint nőrablót. 1607-ben királyi parancs kel, mely meghagyja a nyitrai szentszékeknek, hogy Forgách Zsuzsánna ügyével hagyjon fel, mert ez ügy mint raptus polgári törvény útján eldöntendő. Ugyan csak 1607-ben Mátyás főherczeg parancsot ad ki, hogy Forgách Zsuzsánna, mint a ki Holicsból férjétől hűtlenül eltávozott, a hol találtatik, megfogassék s férjéhez vissza vitessék.

És ugyan ez évben kelt az esztergami szentszék és a pozsonyi káptalan felirata is ő felségéhez, hogy Forgách Zsuzsánna férje kegyetlensége miatt való pert kezdvén, az ügy a szentszék elé tartozik stb. A hivatalos iratokban csak úgy hemzseg az »in hoc regno inauditus raptus« a »libidinosa et incoestuosa cohabitatio, a horrendum et detestabile commercium, a divinis et humanis legi-

bus contemptus s az emberek- és Isten félelmének vakmerő módon való tagadása; de a főurak nagyobbára mind rokonok: az esztergomi érsek, a nádor, az országbíró, a koronaőr magán leveleikben nem voltak ily tulzók s mindent elkövettek a békéltetésre vagy arra, hogy a felek nyugodjanak be végzetőkbe, de ha ez nem történt is, a pernek se lett soha vége. Ez ügy részleteinek elbeszélése és kitisztázása azonban ez úttal nem célom, mert e könyvben csak Forgách Mária leveleiből czikáznak felénk a haragos nyilatkozatok, melyeknek teljes megfajtását más alkalomra halasztom. Elég legyen csak annyit megemlítenem, hogy Forgách Zsuzsánna élete, ha volt is boldog némi részben egy ideig, szerencsés bizony soha sem volt s ártatlan levelkái nem adják hű képét zajos életének.

A XVII. századi irónók közt legközelebb feltűnik **Pálffy I. Katalin**, Illésházi Istvánné. Első levele ama korból való, midőn ura az üldözés elől Lengyelországba menekül s ő maga is ide-oda rejtegeti vagyonát. Nagyobb érdeket keltenek azonban politikai levelei, melyekben Thurzó Györgyöt a kiráypártiak egyik fő emberét a kassai alkudozásokról értesíti,¹⁾ s melyekben saját érzései és felfogása szerint adja elő a történeteket s a vádakat, a mikkel az ellenzék férjét szemtől-szembe vádolta. Trencsénben 1606. ápril 16-án kelt levelében egyebek közt írja: »Azt is beszélük, hogy uramra is neheztelnek, hogy nem kellett volna a hit dolgát olyan könnyen végezni, osztán hogy nem kellett volna a pozsonyi gyűlésre semmit halasztani, hanem ugyan most Bécsbe el kellett volna végezni, mert tudják ők, hogy sokszor végeztek Pozsonyban és osztán Prágában meg nem állották. Lelkes László azt hirdette ott Kassán, hogy uramnak kétszázezer forintot az Herczeg adott volna ajándékon és hogy az németekkel tartja inkább az dolgot, hogy nem mint az magyarokkal. De elég választja lött; megéri vele, mert ugyan az fejedelem előtt és az több urak és nemesek előtt, megmondotta uram szemébe nékie, hogy: ha igazat mondott volna, uram igen akarta volna és örömet el is vette volna, mert ő tőle sokkal többet vettek el kétszáz ezer

¹⁾ Midőn a Bocskay-féle bécsi békekötés készült, melynek történetét közelebbről Szilágyi Sándor oly szépen kidolgozta.

forintnál. És nagyon bánom, hogy igazat nem mondott Lelkes uram« stb. Három évvel később Révay Pétert megható sorokban értesíti nagynevű férje haláláról.

Ha bár mások is szoltak róla, de én sem mellőzhetem **Czobor Erzsébetet**, kinek férjével folytatott levelezését az árvavári levéltárból pár év előtt Kubinyi Miklós t. barátom adta ki. Ott megismertük mint szerető, hű nőt, itt a matrona áll előttünk s egyszersmind különös példánya a magyar özvegyeknek, a mennyiben férje halála után, mint Árva vármegye főispánja jelentkezik. E levelekben ugyanis kétszer írja alá magát mint főispán, először a 229. sz. levélben így: »az néhai tks. és ngs. Thurzó György uramnak, Magyarország nádor ispánjának meghagyott özvegye, Arvavárának és azon Árva vármegyének örökös grófja s örökös főispánja.« Máskor pedig latinul így: »quondam comitis domini Georgii Thurzó alias Regni Hungariae palatini relictā vidua nec non de Arva eiusdemque comitatus perpetua ac suprema comitissa.«

Feltűnően szép Forgách Máriához intézett (221. sz. levél) ama levele, melyben a férje Révay Péter halálán bánkódó özvegyet vigasztalja.

Szintén ilyen érdekes, melyet egy fiatal leányhoz, ép a n. Révay Péter és Forgách Mária elmaradott árvája Révay Zsófiához ír, melyben tanácsot ad, hogy mint viselje magát. Az özvegy édes anyja is elhalván, a nagyobbik leány testvér Révay Judit Nádasdy Pálné hívta magához a hajadon leány öcscsét; de Zsófiának nem volt kedve Kapuvárra vagy Csej-tére menni, inkább fiútestvérénél Révay Pálnál maradt. Ekkor irt hozzá Czobor Erzsébet, melyben ez eljárást nem helyeselte: »Ő kemének sógoromnak Nádasdy Pál uramnak Kdtől visszamenő jámbor fő szolgálai hozzám is betérvén, jelenték, hogy feljöveteleknek egyik oka az is volt, hogy Kdet öcsém-aszszonyhoz az Kd szerelmes nénjéhez alávittek volna, de Kd velök el nem akart menni, mely Kd abbeli akaratját bizony szerelmes öcsém aszszony, én nem javalhatom, holott gyöngé az leányzónakállapotja s ha nem tudom minémű igyenes erkölcsben és szent életben viseli is az leányzó magát; de az embereknek szóllásoktól szabados nem lehet a mint példánk is vannak, hogy afféle leányzók, kik csak magán laktak az embe-

reknek méltatlanul is rágalmazásuktól meg nem menekedhetnek. Boldog ember pedig az olyan, a ki az embereknek nyelvektől a mennyire lehet magát megoltalmazhatja. Kdnek becsületes főúrnál lévén nénje, a kivel Kd egy, ha egyébből nem is, de csak abból is ok adatnék az embereknek szollására, hogy Kd ott nálla nem lakik, annál inkább, hogy öcsém uram is, az Ked öcsce is még ifju legény s magának is oktatás kívántatik.«

Mellőzve itt Homonnay Frusina, Andrássi Péterné, Becz Zsófia, Vesselényi Anna, Turzó Borbára és tiz fejedelem aszszony¹⁾ leveleit, csak Révay Juditnak megható bensőséggel s igaz közvetlenséggel irt soraira hivatkozom, melyeket öcscséhez, édes anyjához és nagybátyjához Révay Ferenczhez intézett s aztán áttérek **Széchy Anna Mariára**, ki a XVII. századi magyar hölgyek egyik legkiválóbb alakja, ki már közel volt 40-ik évéhez, midőn a »Murányi Venus« nevet nyerte. Erélyes, férfias természetű nő volt s édes anyja már leány korában sem igen bírt vele. Szerелеmben, kalandokban gyönyörködő s szerfelett nagyravágyó volt. Először 1627-ben ment férjhez Iktári Bethlen Istvánhoz, az erdélyi fejedelem kis öcscséhez, ennek halála után Rozsályi Kuun Istvánhoz, s ettől elválván, végre 1646-ban Wesselényi Ferenczhez, ki épen e nősülése alkalmával nyerte egyszersmind Murány várát és a grófi méltóságot. A krónikák s régi levelekből azt lehet kiolvasni, hogy e nő fölött csak két férfi tudott némi hatalmat gyakorolni, egyik udvarlója a híres Zólyomi Dávid, kit I. Rákóczi György elfogatott s életfogytig fogva tartott — és utolsó férje Wesselényi, de csak házasságuk első felében valami 10—12 évig. Tudjuk, hogy az oly szomorú véget ért Wesselényi-féle összeesküvésnek eleintén Széchy Anna Mária volt egyik éltető szelleme s végül ő volt a leggyengébb a hatalommal szemben; pedig voltak idők, mikor nagyravágyó lelke előtt a dicsőséges magyar királynéság csalogató fénye is megcsillámlott. A mi-

¹⁾ Maria Kristierna Báthori Zsigmondné, Thelegdi Borbára Rákóczi Zsigmondné, Palocsay Anna Báthori Gáborné, Károlyi Zsuzsánna és Brandenburgi Katalin, mindkettő Bethlen Gáborné, Lorántffy Zsuzsánna I. Rákóczi Györgyné, Báthori Zsófia II. Rákóczi Györgyné, Lónyai Anna Kemény Jánosné, Bornemisza Anna Apaffi Mihályné, II. Zrinyi Ilona először I. Rákóczi Ferenczné és később Thököli Imréné.

volt közönség már számtalan levelét ismeri Széchy Anna Máriának, melyekben stílje, férfias erőteljessége, határozottsága által tűnik ki; az itt közlött kevés számú levele közt kettő érdemel különös figyelmet. Egyik, a mely Beszterczebányán 1661. február 18-án kelt s Nádasdi Ferenczhez van intézve, s melyben az özszeesküvésre vonatkozva e szavakat írja: »Min-den elkezdett dolgaink — az mint más helyekről is írják — Istennek hála jó folyásban vannak, csak serénykedjünk, meg-segit Isten bennünket.« A másik levél irodalomtörténeti fon-tossággal bír. Ez ugyanis Széchy Anna Mária nyílt levele, melyben Babaluszka falut 400 tallérban Gyöngyössi István-nak inscribálja. Néhai Toldy Ferencznek forró vágya volt, hogy valaha ez okiratot megtalálhassa, mert hitte, hogy Gyön-gyössi e falut irodalmi érdemeiért kapta Széchy Máriától; ámbár mások állították, hogy valami sikeres lengyelországi követségért. Az itt 304. sz. alatt közlött levél szerint Gyön-gyössi e falut a költői tehetség, vagy a diplomatai ügyességnél nem értéktelenebb tulajdonságáért, ragaszkodó hűségéért kapta, hogy gróf Wesselényi Ferencz nádort élte utolsó s épen beteges éveiben híven szolgálta, s midőn ura meghalt bár sok felé hivatották, az özvegyet sem hagyta el, épen legterheesebb viszonyai közt.

Még csak egy íróról szólok tüzetesebben, s ez **Csáky Anna Francziska** a pozsonyi Klarissa rendű szerzetesnők főnöke, kinek itt 13 levelét közlöm. Született 1601-ben s késő vénse-gében 1690-ben halt meg. Atyja volt Csáky István Bocskai kortársa, s édes anyja Wesselényi Anna. Fialat korában két jegyese volt, egyik lengyel, a másik magyar, a lengyel vissza-lépett, mert a nyerendő vagyont kevésnek találta; a magyar, hogy miért lépett vissza, nem tudjuk, valamint a két gavallér nevét sem említik a hátramaradt adatok. Azt látjuk, hogy 24 éves korában édes anyja anyai szíve keserűségével a pozsonyi zárdába helyezi 1625-ben.¹⁾ Ifju leánykori viszonyaira csak egy levél vonatkozik, a 317. sz. s ez is csak annyit mutat, hogy a körülbelül vele egykoru s valószínűleg gyermek korától kezdve a Csáky családnál neveledett s 1638-ban Szepesvár

¹⁾ Lásd: »Wesselényi Anna életrajza és levele-z ése« című munka (Budapest, 1875. Franklin társulat) 82. lapján. ..

kapitányává kinevezett Vadas Gábor iránt egész életén át gyöngéd barátsággal viseltetett. Testvér öcscei voltak a Bethlen Gábor és a két Rákóczy György idejében szereplő Csáky István tárnokmester és Csáky László országbiró s ezekkel és édesanyjával folytatott s részben itt közlött levelei mutatják, hogy korának egyik legmíveltebb hölgye volt. Rokonainak, mint tudjuk, sokféle ügye volt az udvarnál és sok mindenféle összehívogatása volt az ország első hivatalnokaival, anádorokkal, kancellárokkal, érsekekkel, püspökökkel, s minthogy Pozsony akkor az ország fővárosa volt, ezek az urak mind megfordultak Pozsonyban s csaknem mindannyiszor meglátogatták a szereztetreméltó mívelt apácát, természetes, hogy meglátogatták ama hatalmas családok női tagjai is és Csáky Anna részben mintegy központja volt a pozsonyi társas életnek. Ismerte a politikai helyzetet, befolyást gyakorolt sok eseményre, donatiókra, kinevezésekre, választásokra, házasságokra stb.

Levelei tanulságosak, szellemesek sőt humorosak, midőn öcsce István 1638-ban megnyerte a szepesvári donatiót, s némely ígért ajándékait késlekedett megküldeni a pozsonyi apácának, Anna testvér így ír hozzá: »Az vásznakat meghozták, Isten ezer annyival fizesse meg Kdnek, az miből lehet ne hagyja immár Ketek szegény vén nénjét. Az vasfazékokat most csak láthatatlanban köszönöm Kdnek, mert még Szombathban vannak, elhigyje Kd, hogy ígérte minden bizonnyal, ilyen okból; az szegény Thurzó Mihály (az utolsó Thurzó és Csáky előtt, Szepesvár utolsó birtokosa) ígért volt nekünk egy mázsát. Az gyűléskor Kd nekünk azt mondotta, imádkozzunk Kdért, hogy Isten adja kezéhez Szepest, nem egy, hanem 2 mázsát ad Kd, óh én édes öcsém annyi volt akkor az Kd ígéreti, megsem tudnám immár mondani.«

Meglátszik e levelekből a Klarisszák belső élete, hogy mily rendes, munkáséletet folytattak, hogy olykor mulattak is, hogy mily szorgalmasok voltak s meg az, hogy bizony sokszor a legtekintélyesebb családok is oda felejtették egyszer behelyezett leányaikat, kiknek gyakorta még a legszükségesebb tárgyakat is nélkülözniök kellett.

Az öcscéhez írt 323. számú s következő levelei legtanulságosabbak talán az egész gyűjteményben s az akkori eladó

leányokra, özvegyekre és akkori vezérferfiak magánéletére számtalan jellemző és felvilágosító adatot tartalmaznak. A stil mindenütt eredeti, sajátságos s mondhatni, valóban gyönyörködhetünk ama kor szép prózáján, mely a század vége felé ellapul, elvizenyősödik és satnyulásnak indul.

Csáky Anna Francziska vallásossága, hite mély, igaz; erős meggyőződéssel bír a jövő élet felől, a halálra mindig készen áll s várja is, mert kivált ifju korában sokszor betegeskedik; de nem tulzó, mert egyik rokonának tulzásait, ki ott volt közöttük s a megszabott bñjtöléseknél még többet akar bñjtölni, nem helyesli. A legbensőbb őszinteséggel szereti hivatását, de azért a világiakról sem feledkezik el. Szabadalmat kér s nyer is, hogy látogatóival akadály nélkül társaloghasson, hogy bñjtnapokon ehessék húslevest. Gyakran szarvasgombát s más csemegéket is kér rokonaitól, barátaitól s szívesen fogad el ajándékokat, szóval leveleinek olvasása derült elméjű, nyugodt kedélyű, mívelt lelkű, érdekes, okos nővel ismertetnek meg, kinek társasága a jelenkori olvasóra is vigasztaló s megnyugtató kellemes hatást gyakorol.

Még sok írónőről s többet is felhozhatnák e mű magyarázatára, ott van Kapi Máriának, egy másik klarisszának Báthori Erzsébethhez intézett levele, melyben Nagy-Szombat városának 1666-ban tűz által történt elpusztulását s zárdájoknak épen maradását pár sorban oly naiv felfogással, de oly megkapólag rajzolja, mint valami gyakorlott író; ott vannak II. Révay Erzsébet levelei, melyekben a megbántott női büszkeség haragos kifejezéseire találunk; ott Bossányi Judit még szenvedélyesebb gyűlölettel, ki mindent elkövetni látszik, hogy férjét a vérpadra vigye; ott a szegényebb sorsú Turdics Mária, ki meg férje mellett könyörög; ott Barkóczi Krisztina, az aggodó és szerető szívű feleség, a mívelt eszes nő, a gondos házi asszony, mintha csak Bakics Anna tért volna vissza százados álmaiból; ott a megszomorodott szívű Teleki Anna és Vay Anna és még annyian, mindenik más-más oldalról mutatva be egyéniségét s a többször érintett két század hölgyeit. De, mint fennebb is mondtam, mindent nem írhatok ide, hadd keressenek s találjanak olvasóim is újabb meg újabb mozzanatokat ez érdekes hölgyek társaságában.

Ha általában az őszes levelekre egy futó pillantást vetünk, azonnal feltűnik, hogy a XVI. században hölgyeink a politikával minél kevesebbet foglalkoznak, megelégesznek a házi vagy legfeljebb a családi kör teendőivel, jó feleségek, jó anyák, jó gazdasszonyok, buzgó családtagok, s mint ilyenek, foglalkoznak a perekkel is, mint a melyek a család érdekei körül forognak. A haza, a nemzet s az ország sorsát nem emlegetik, szóval ugynevezett hazafi-frázis a XVI. századi nők leveleiben nem fordul elő.

Mig a következő században már kezdjük észrevenni a politikai kíváncsiság hajlamait, aszszonyaink mind nagyobb számmal s mind mélyebben kezdenek a politikai kérdésekkel foglalkozni. Már Forgách Mária kezdi kérni a férjét, hogy írjon valami jó hírt, s emlegeti, hogy bizon Szklabinán nem igen hall semmit; I. Pálffy Katalin már mint politikai egyéniség áll előttünk, ki férjének, a közvetítőnek (Rudolf király és Bocskay közt) leveleit és kassai dolgait — férjének Illés-házinak beleegyezésével-e vagy nem, elhatározni nem tudjuk — folytonosan közli a királpárti Thurzó Györggyel; Czobor Erzsébet pedig épen főispáni méltóság viselésével lép előnkbe, egész politikai páthosszal írja leveleit. Mind gyakrabban találkozzunk a honleányi érzések, a politikai jelszók emlegetésével s az azokra való hivatkozással.

Még a szelid természetű Révay Judit és Esterházy Magdolna is kezdi emlegetni, nemzetünk, országunk, hazánk magyar hazánk! Széchy Anna Maria pedig épen összeesküvés elén áll s Zrinyi Ilona végre felfegyverzett s vitézül ellentálló várórség felett vezérkedik.

Másik, mit általában fel kell jegyezmem levelező hölgyeimről, hogy igen sok esetben írnak bűnös és nembűnös szegény jobbágyok mellett, a bűnösöknek kegyelmet s a nem bűnösöknek védelmet, igazságot kérvén férjeiktől, rokonaiktól jóembereiktől. Számtalanszor fordul elő e szólásforma: »ne büntesse Kd, bocsásson meg neki Kd, járjon dolgába, juttassa igazságához, szóljon érte, törekedjék mellette Kegyelmetek stb. stb. E körülmények előtűntetése hölgyeim egyik legbecsesebb tulajdona s midőn ezután történetünkben a jobbágyok nehéz sorsáról olvasunk, hogy a földes urak, a vármegyék,

a várak urai s a hadjáratok főnökei és az ország terhei minden oldalról nyomorgatták: jusson eszünkbe egyszermind, hogy e nehéz sors könnyítését legalább az egyes esetekben, legszebb kötelességöknek tartották századokon át a magyar nemes hölgyek.

Ezek szerint midőn feltárták előttem két s három százzal ezelőtt dobogó szívök érzelmeit, régi szokásaikat, ésjárásukat, műveltségöket és világnézetöket; midőn velök utazhattam az ország egyik részétől a másikig, midőn velök lehettem a hefleini, pöstyéni, stubnyai hévvizeken; midőn bevezettek a gácsvári, trencséni, tavarnoki, ugróczy, radványi, vécsi, kapuvári ősi termekbe; midőn újra felépíték a szklabinyai, hadadi, létavai, adorjáni, blatniczai, detrekői, nagymási, boldogkői, krasznahorkai romokban heverő hajdan fényes várakat; s midőn százados sirjaikból felkeltve magam körül láttam a leghíresebb érsekeket, püspököket, Illésházy, Thurzó, Pálffy, Forgách, Wesselényi nádorokat, annyi nemes magyar hölgyet az élet minden korszakában, — a hű lovagokat, a békés szerzetes nőket elzárt szobáikban, a daliás Csákyakat, az ép oly harczias mint tanulni szerető Révayakat, Máriássyakat; s midőn ott lehettem Csáky István híres tavarnoki, és Fánecs György holicai jegyváltásán; midőn Czobor Erzsébettel, Thurzó Borbálával, Nyári Krisztinával együtt sirathatám a jeles Révay Péter halálát; midőn Forgách Máriával, Paksy Annával, Barkóczi Krisztinával együtt járkálhaték a gondozott mezei gazdaságokban s gyönyörködhettem Poltári Soós Kalára olasz stílű pompás kertjeiben, — s midőn mindez nem regényes képekben, hanem a lüktető élet közvetlen melegségével, az ország legműveltebb hölgyei által leírva előttem állott: vajjon utszélen hagyhattam-e a régi idők ez eleven emlékeit, vajjon lehettem-e közönyös a fontos történeti papírok ez értékes szelvényei iránt, vagy helyesen tettem-e, midőn összeszedtem s a nagy közönség kezei közzé juttattam? E kérdésre bizalommal kérem s nyugodtan várom a feleletet.

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA